

Les transformacions dels assentaments a la plana de l'Alt Empordà: un estat de la qüestió¹

Sergi Cuadrado Ciuraneta
Departament de Geografia
Universitat Autònoma de Barcelona
sergi.cuadrado@uab.cat

Resum

En aquest article s'intenta sintetitzar el que són un bon nombre d'aportacions sobre les dinàmiques territorials i sobre les transformacions dels assentaments a la plana de l'Alt Empordà. A través d'aquestes aportacions, es fixarà l'atenció sobre l'evolució dels assentaments tradicionals, el desenvolupament a finals dels anys cinquanta del segle xx del turisme de masses de sol i platja, que va originar un model de creixement urbanístic basat en un gran consum del territori, i sobre les darreres tendències, tant aquelles relacionades amb la renovació del model turístic, com aquelles que tenen a veure amb els canvis en la dinàmica territorial general. Aquestes tendències han desembocat en un nou augment de la pressió que ha provocat la resposta tant de la societat civil com de l'administració.

¹ Els continguts d'aquest text són fruit del treball de recerca del doctorat en Geografia Humana realitzat al Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, sota la direcció dels professors Helena Estalella i Antoni Durà (Cuadrado, 2005). Per a la realització d'aquest treball he gaudit d'una beca de *Formación de Personal Investigador (FPI)*, en el marc del projecte INTERFASE II (*Hacia la gestión integrada y sostenible de la franja costera y la plataforma continental; REN2003-09193-C03-01*), finançat per la Comisión Interministerial de Ciencia y Tecnología (CICYT) i desenvolupat sota la coordinació de la doctora Françoise Breton.

Paraules clau: assentaments tradicionals, transformacions pel turisme, renovació del model turístic, canvis en la dinàmica territorial general, plana de l'Alt Empordà.

Las transformaciones de los asentamientos en la llanura del Alt Empordà: un estado de la cuestión

Resumen

En este artículo se intenta sintetizar lo que son un buen número de aportaciones sobre las dinámicas territoriales y sobre las transformaciones de los asentamientos en la llanura del Alt Empordà. A través de estas aportaciones, se fijará la atención sobre la evolución de los asentamientos tradicionales, el desarrollo a finales de los años cincuenta del siglo xx del turismo de masas de sol y playa, que originó un modelo de crecimiento urbanístico basado en un gran consumo de territorio, y sobre las últimas tendencias, tanto aquellas relacionadas con la renovación del modelo turístico, como aquellas que tienen que ver con los cambios en la dinámica territorial general. Estas tendencias han desembocado en un nuevo aumento de la presión que ha provocado la respuesta tanto de la sociedad civil como de la administración.

Palabras clave: asentamientos tradicionales, transformaciones por el turismo, renovación del modelo turístico, cambios en la dinámica territorial general, llanura del Alt Empordà.

Settlement transformation in the Alt Empordà: a review

Abstract

This article aims to synthesize a considerable number of contributions about territorial dynamics and settlement transformations in the Alt Empordà plane. By means of these contributions, the attention will be focused on the evolution of traditional settlements, the expansion of sun and beach mass tourism in the late 1950's, which originated a urban development pattern based on a large consumption of territory, and on the last trends both about the touristic pattern renovation and about the changes of territorial dynamics in general, which have resulted in a new increase of the pressure, that has in

turn given rise to the response of both the civil society and the administration.

Key words: traditional settlements, tourism transformations, touristic model renovation, changes in general territorial dynamics, Alt Empordà plane

1. Introducció

“La gran mayoría de la población de nuestra comarca vive en pueblos y caseríos más o menos en orden cerrado, pero existe un determinado porcentaje de la misma que se dispersa en masos o casas de payés. Es conocida la dificultad de señalar donde termina la concentración y donde empieza la verdadera dispersión, no sólo por la intrínseca dificultad de fijar estos conceptos sino con la ambigüedad con que son manejados en los nomenclátors”.

Compte (1963-64, p. 243)

“En menys de deu anys, el turisme s’ha fet seu el paisatge; en menys de deu anys, la vella i magnífica costa gironina, animada per una vida profunda i multiforme, s’ha convertit en la jove i fressosa Costa Brava, coneguda pels turistes del món sencer i amenaçada de perdre, sota la capa impersonal dels equipaments turístics, els trets originals lentament elaborats durant segles per l’acció conjunta dels homes i del mar”.

Barbaza (1988, vol. II, p. 260)

“Avui és evident que l’estudi de la Costa Brava s’ha de situar en un espai que desborda els límits dels termes municipals costaners i penetra cap a l’interior. (...) Tenim, per tant, davant nostre realitats molt diverses per considerar, unes realitats que fan augmentar encara més la complexitat a què ens referíem anteriorment. I per si tot això no fos suficient, tenim al litoral un sistema urbà de ciutats i poblacions multifuncionals, és a dir, no dedicades únicament al turisme i al lleure, sinó posseïdores d’una dinàmica pròpia de creixement i de transformació i amb uns graus molt variables d’identificació amb aquestes activitats”.

Cals (2005, p. 376)

Amb aquestes tres cites d'autors tan cabdals per a l'estudi de l'àrea que es tracta (la plana de l'Alt Empordà), s'intenta presentar i sintetitzar el que són un bon nombre d'aportacions sobre les dinàmiques territorials i sobre les transformacions dels assentaments en aquest territori. Existeix una rica literatura sobre aquests aspectes que s'ha resseguit i que es pretén reflectir en aquest article.

En primer lloc es posarà l'atenció sobre els autors que s'han fixat en l'evolució dels assentaments tradicionals des dels temps dels grecs i els romans fins als anys cinquanta del segle XX; una evolució que, com es veurà, s'hauria desenvolupat molt condicionada als accidents físics del territori, i que hauria portat a la constitució d'un sistema d'assentaments tradicionals amb diferents menes de nuclis. En segon lloc es farà èmfasi en aquelles aportacions que han analitzat com es va produir a finals dels anys cinquanta l'eclosió del turisme de masses de sol i platja, i que va originar un model de creixement urbanístic basat en un gran consum del territori. Com es veurà, el turisme va comportar un procés de transformació dels assentaments desenvolupat en diferents etapes i sota unes modalitats i uns factors de localització específics, que han conduït a situacions diferents a la costa i a l'interior. Per acabar, el discurs se centrarà en els treballs que s'han fixat en les darreres tendències, tant aquelles relacionades amb la renovació del model turístic com aquelles que tenen a veure més amb els canvis en la dinàmica territorial general. Tant unes com les altres han desembocat en un nou augment de la pressió, que ha provocat la resposta tant de la societat civil com de l'administració.

L'objectiu de l'article és, doncs, realitzar un estat de la qüestió dels estudis que s'han fixat, d'una manera o altra, en la transformació i l'evolució dels assentaments a l'àrea estudiada: la plana altempordanesa. A efectes de l'estudi s'ha considerat aquesta àrea formada per vint-i-un municipis de la comarca de l'Alt Empordà.²

Així, s'han consultat obres que es consideren bàsiques per a tres talls temporals: a finals dels cinquanta i principis dels seixanta, amb les monografies de la geografia regional; entre finals dels setanta i principis dels vuitanta, quan apareixen treballs que analitzen les conseqüències del model turístic de masses i que es poden relacionar amb el primer *Debat Costa Brava*; finalment, entre finals dels noranta i el moment actual, quan hi ha una nova eclosió de literatura sobre l'àrea d'estudi que es pot relacionar amb la preocupació pel nou increment de la pressió sobre el territori, que culmina amb les ponències i comunicacions del segon *Debat Costa Brava*. Tots aquests treballs constitueixen un bon conjunt d'aportacions de gran utilitat per a tots aquells que s'aproximen a l'estudi d'aquest àmbit.

² L'àmbit comprèn el litoral des de Roses fins a l'Escala i cap a l'interior fins als límits de Figueres. Els municipis considerats són els següents: Cabanes, Castelló d'Empúries, Fortià, l'Armentera, l'Escala, Palau-Saverdera, Pau, Pedret i Marzà, Peralada, Riumors, Roses, Sant Mori, Sant Pere Pescador, Siurana, Torroella de Fluvià, Ventalló, Vilabertran, Viladamat, Vilajuïga, Vilamacolum i Vila-Sacra.

2. L'Alt Empordà en el debat acadèmic: l'evolució dels assentaments a la plana de l'Alt Empordà a partir dels autors consultats

En aquest apartat, a partir dels autors consultats, s'analitza l'evolució dels assentaments fins a la irrupció del turisme, el desenvolupament del turisme i la transformació dels assentaments que va comportar i el recent augment de la pressió, associat a la transformació de les dinàmiques turístiques i al canvi en les pautes territorials generals.

2.1. L'evolució fins a la irrupció del turisme

L'evolució dels assentaments fins a la irrupció del turisme es pot seguir a través dels treballs d'autors com Blasi (1954), Iglésies (1958), Llobet (1958), Compte (1963-64, 1964), Badia (1981) o Barbaza (1988).

Segons les aportacions d'aquests autors, l'inici dels actuals assentaments cal buscar-lo, en les dues colònies gregues: *Rodhe*, localitzada a la ciutadella de Roses, i *Emporion*, situada entre l'Escala i Sant Martí d'Empúries. Posteriorment, amb el procés de romanització van aparèixer les *villae*; unes explotacions agrícoles que serien l'antecedent de molts dels pobles amb noms que comencen per "vila": Vilabertran, Viladamat, Vilamacolum, etc. Ja al període medieval, es va produir la fixació definitiva dels assentaments, amb la pervivència dels pobles d'origen romà, però també amb l'aparició de nous nuclis de població a recer dels castells, les sagreres i els monestirs. Castelló d'Empúries i Peralada van agafar una especial preponderància com a centres polítics i administratius, que es va reflectir en els seus nuclis. Els factors que més van influir en la situació d'aquests assentaments es poden resumir en els següents:

Topografia: ja que molts nuclis s'haurien establert a les petites elevacions dels turons, a les terrasses més altes dels rius o als límits de les antigues zones lacustres.

Hidrografia: per l'elevada fertilitat de les terres properes als rius, tot i el risc que en suposaven les avingudes.

Vies de comunicació: que des del temps dels romans haurien estat un factor decisiu en l'evolució dels nuclis.

Fins a aquell moment els assentaments s'haurien disposat separats de la costa. Per autors com Blasi (1954) o Badia (1981) per la inseguretat pels episodis bèl·lics i la pirateria. En canvi, per Barbaza (1988) la causa hauria estat

la faixa d'aiguamolls, que comportava inundacions freqüents i malalties infeccioses. A partir del segle xv, però, es produeix una primera dispersió dels assentaments a la franja costanera, amb l'establiment dels cortals; uns masos que es troben relacionats amb l'assecamment dels aiguamolls i la seva transformació en prats de pastura i sovint apareixen fortificats i amb torres de defensa (Llobet, 1958). El procés de dessecació va culminar als segles xviii i xix, i va comportar l'ampliació de la superfície conreada i la introducció de noves tècniques i conreus. Amb l'avanç dels treballs d'assecamment però també amb la pacificació de la costa i l'autorització als catalans pel comerç amb Amèrica, els assentaments s'atansen novament a la primera línia de costa. Es produeix l'aparició d'un bon nombre de masos i també de nous barris, que creixen adoptant la configuració típica de les poblacions costaneres catalanes. Roses i l'Escala són barris de pescadors sorgits als segles xvi i xvii, que van experimentar un gran desenvolupament al xviii i van sobrepassar els nuclis originals: Sant Martí d'Empúries en el cas de l'Escala i l'antic nucli dins la ciutadella –avui desaparegut– en el cas de Roses.

Durant el xix i principis del xx la bonança econòmica pels canvis en l'estructura agrària repercuteix en l'evolució demogràfica. Els diferents nuclis experimenten creixements de la trama urbana preexistent, seguint els camins d'accés i integrant les masies properes. Les dinàmiques del sector agrari també introdueixen canvis en la disposició i la forma de les edificacions. Les noves cases es fan més grans, amb l'addició d'edificacions complementàries per les noves necessitats de l'explotació agrària: coberts i magatzems pels fruits, garatges per a la maquinària i quadres per als animals (Compte, 1963-64).

El resultat d'aquests processos és la tradicional disposició dels assentaments en base a nombrosos pobles petits –de 300 a 1.000 habitants– no massa allunyats els uns dels altres. Per contra, el poblament aïllat (amb l'excepció dels cortals) hauria estat tradicionalment poc representat, tot i l'augment de principis del segle xx. Dins d'aquest esquema general, a partir de Compte (1963-64), es poden distingir tres tipus de pobles:

Poble més tancat: apinyat al voltant del castell o l'església i situat damunt d'una petita elevació del terreny. Sant Mori i Siurana en serien bons exemples.

Poble amb una disposició més oberta: que en alguns casos sembla més aviat una agrupació de masos que un nucli urbà completament definit. Per exemple, Vilamacolum, Fortià o Riumors.

Pobles amb un caràcter més urbà: relacionat amb la seva història (Castelló d'Empúries o Peralada), o perquè la seva evolució es troba marcada per activitats al marge de les agropecuàries, com la pesca o la navegació (Roses i l'Escala).

L'estructura territorial³ de la plana era l'expressió d'un mode d'organització altament estabilitzat, basat en una agricultura rica i dinàmica, i amb una evolució demogràfica molt regular. Els marges, en canvi, mostraven un cert estancament, segons Barbaza (1988), ocasionat per la pèrdua de l'equilibri entre l'evolució de les tècniques i les possibilitats del medi, que havia portat al moment òptim del segle XIX. Com en el cas de Roses, on el declivi de la navegació i la crisi de la vinya –arrossegada des de la fil·loxera– es poden relacionar amb els progressos de les comunicacions i els canvis en l'agricultura i van comportar una forta davallada demogràfica.

2.2. Eclosió i desenvolupament del fenomen turístic (1950-1990)

El desenvolupament del turisme també ha estat tractat per diversos autors (Badia, 1981; Cals, 1982, 1987; Barbaza, 1988; Mundet, 2000; Gifre, 2000; Nogué, 2000).

Els primers antecedents del turisme es troben a finals del XIX i principis del XX quan artistes i intel·lectuals conformaven una certa aflluència turística⁴ d'un nivell cultural alt, que es dirigia a indrets com els jaciments arqueològics d'Empúries, declarats el 1914 Monument d'Interès Nacional (Badia, 1981). Paral·lelament, les classes acomodades comarcal i regional es dirigien a les platges de Roses i l'Escala. L'any 1883 ja es té constància de l'existència d'una vintena de "casetes de bany" a Roses; unes construccions temporals fetes de canya i fusta (Barbaza, 1988). Durant els anys vint es van començar a construir luxoses residències, fora dels nuclis urbans i en llocs elevats amb bones vistes. No obstant això, aquest incipient turisme residencial va ser molt reduït –a Roses es van aixecar algunes torres al camí del Far– i es va aturar amb la Guerra Civil.

Als anys cinquanta s'inicia l'arribada de turistes estrangers i a finals de la dècada, tot i que amb un cert retard respecte al centre i sud de la Costa Brava (Compte, 1963-64), es comença a implantar el model turístic de masses. També hi van haver diferències entre les costes rocalloses dels extrems i la costa baixa del centre del golf de Roses. A principis dels seixanta, Castelló d'Empúries i Sant

³ Per copsar amb més detall la situació es poden consultar les entrades dels diferents municipis dins el volum de Girona de la *Geografia General de Catalunya* publicada a principis del segle XX. Es pot veure com uns són una "població industriosa", altres compten amb "lo terror de bona qualitat", alguns són considerats com un vila "regularment urbanisada, ab bon caseriu" mentre que altres no passen de ser considerats com un poble "exclusivament rural". Són especialment il·lustratives, a més, les fotografies que acompanyen el text (Botet, 1909?).

⁴ Amb la qual es poden relacionar les descripcions de Josep Pla a la seva *Guia de la Costa Brava*, una de les primeres "guies turístiques" d'aquest territori. S'hi pot copsar l'estat de la costa, lliure d'edificacions, i els diferents components del paisatge de la plana: les dunes fixades pels pins, les closes, els recs, amb abundància de peixos i resseguits pels boscos de ribera, els grans cortals situats una mica a l'interior i a la costa les zones d'aiguamoll, de les quals s'aixequen grans estols d'ocells (Pla, 1948). En el mateix estil, literari i evocador, es poden circumscriure les descripcions del paisatge empordanès de Carles Pi Sunyer, incloses a l'obra *Una interpretació de l'Empordà* (Pi Sunyer, 1976).

Pere Pescador encara es mantenen com a pobles agrícoles (Barbaza, 1988).

Durant els seixanta es va consolidar un model turístic caracteritzat per la concentració dels equipaments a la franja costanera, per la primacia de l'oferta de sol i platja, per la marcada estacionalitat i pel fort i caòtic consum de territori. Al principi, la infraestructura d'allotjament es va desenvolupar precipitadament, a partir de la reconversió de les antigues fondes o l'aprofitament d'habitatges en desús. Com assenyala Barbaza (1988, vol. II, p. 271), els turistes "van venir espontàniament, quan no hi havia res previst per al seu allotjament". Amb la intensificació del fenomen, es va anar fornint una creixent oferta hotelera i es va desenvolupar l'oferta d'oci i entreteniment. Les senzilles tavernes de pescadors i els vells casinos es van substituir per bars, restaurants i sales de ball. Sovint, els establiments s'omplien d'icones relacionades amb els aspectes més tòpics del tipisme espanyol,⁵ de gran èxit entre els turistes estrangers. També es va configurar l'oferta comercial, amb les cada cop més nombroses botigues de *souvenirs*, que se situen a les artèries més concorregudes. A aquest procés van contribuir l'obertura de l'aeroport de Girona, el traçat de l'autopista i l'acció dels *majoristes de viatges*, que incidiran en l'augment del flux de turistes i la capacitat d'allotjament. El model turístic serà, cada cop més, un model estandarditzat i homogeneïtzat, sense cap mena de personalitat, massificat en quant a xifres però també quant als comportaments, i molt centrat en els segments més baixos de la demanda.

A partir de la dècada dels setanta, l'allotjament hotelier perd pes i augmenten altres formes d'allotjament com els càmtings i les urbanitzacions de segona residència, conformades per alts blocs d'apartaments o bé per les popularment anomenades "torres" (Barbaza, 1988). Amb la millora de les comunicacions i l'augment del nivell de motorització, creixen les demandes de segona residència dels catalans, que en aquesta àrea se superposen al turisme. Es produeix, doncs, el pas d'una situació dominada pel turisme internacional al turisme residencial de la població del país, amb el que es va configurant un model econòmic fonamentat en els serveis i la construcció (Cals, 1982, 1987). Tantmateix, amb la pèrdua de preponderància de les activitats primàries i la progressiva terciarització de l'economia, es produeix la millora de les condicions socioeconòmiques i s'inicia un accelerat creixement demogràfic. Hi va tenir molt a veure el fort corrent immigratori procedent d'altres indrets de l'Estat, que s'entendrà al llarg del període 1950-1980, i que implicarà el rejuveniment de la població i l'augment de les taxes de natalitat (Cals, 1987; Gifre, 2000; Nogué, 2000; Pavón, 2002).

⁵ En relació amb això, es pot veure el llibre d'Esteve Fàbregas, *Vint anys de turisme a la costa Brava (1950-1970) Cara i creu d'una època divertida*, un compendi de relats curts realitzats des d'un punt de vista costumista, i ple d'ironia, on es descriuen aquells anys d'efervescència del turisme de masses. El text va acompanyat, a més, per dibuixos d'en Cesc (Fàbregas, 1970).

2.3. La transformació dels assentaments a partir de les dinàmiques turístiques

L'ocupació del territori litoral va anar, doncs, estretament lligada al desenvolupament del turisme i la segona residència, que és la que ha acabat donant forma al paisatge urbanitzat de la costa i, en definitiva, la que més ha contribuït a malmetre'n els valors. En paraules de Barbaza (1988, vol. II, p. 415), el turisme comporta tant "l'expansió i la transformació de l'hàbitat" com "la degradació dels més bells paisatges de la costa".

2.3.1. Etapes de la transformació dels assentaments en relació al turisme

Un bon nombre d'autors han analitzat els processos de transformació dels assentaments i d'expansió de la superfície urbanitzada a partir del turisme (Carreras Quilis *et al.*, 1978; Cervera i Alonso de Medina, 1978; Esteban, 1978; Cals, 1982, 1987; Barbaza, 1988; Fraguell, 1994; ICC, 1994). S'hi poden distingir dos etapes.

En un primer moment es produeix la densificació dels teixits urbans preexistents, amb noves construccions als solars no utilitzats o en el lloc d'edificacions en desús. També per l'addició de plantes a les edificacions preexistents. Es va donar una transformació tant física com funcional. Les antigues cases de pagesos o de pescadors, de dues o tres plantes i una tipologia arquitectònica senzilla, es van substituir per edificis de quatre o més pisos, amb una barreja total d'estils i de tipologies. Els baixos de les cases i els petits tallers i obradors es converteixen en bars, restaurants o comerços.

Posteriorment, la congestió dels nuclis i l'encariment dels preus del sòl van traslladar la construcció als afores, amb nous creixements que s'estenen per sobre d'antics camps de conreu i masses forestals. Aquests creixements se situen o als límits del nucli (Roses i l'Escala) o en terrenys aïllats (Castelló d'Empúries i Sant Pere Pescador). En el primer cas es tracta de fenòmens d'urbanització, sovint espontània o semiespontània, que es caracteritzen per la nova construcció que va ampliant el nucli urbà en dues direccions, de forma paral·lela a la línia de costa. Es dona lloc, en paraules de Fraguell (1994, p. 150), "a un plànol estrellat i dispers, amb profunds espais intersticials quasi arran d'aigua". Es pot veure la descripció de Barbaza (1988, vol. II, p. 337) del procés de creixement de la urbanització a llevant del nucli tradicional de Roses. En el segon es tracta d'urbanitzacions situades fora del nucli urbà, realitzades de cop a partir d'una promoció unitària, on predominen formes que suposen una degeneració del model de "ciutat-jardí". Tant unes com les altres es caracteritzen pels següents trets característics:

Heterogeneïtat de l'edificació: amb la combinació de grans blocs d'apartaments –els anomenats edificis pantalla– situats a primera línia de mar i

els habitatges unifamiliars –generalment cases aïllades– situats més a l’interior i barrejats amb la superfície arbrada.

Combinació dels usos residencials amb altres usos: tot i que no sempre va ser així, en principi, els creixements turístics es caracteritzarien per la combinació d’usos: residencial, allotjament i restauració, serveis destinats al lleure, etc. Barbaza (1988, vol. II, p. 330) descriu la urbanització turística com “una zona residencial, una zona hotelera, amb diversos serveis, i una zona verda generalment amb terrenys esportius i piscina”.

Mala qualitat dels materials constructius: per ser objectes produïts per al consum de masses. Com assenyala Barbaza (1988, vol. II, p. 327), “es pot plasmar el gran nombre de construccions fetes a corre-cuita, instal·lacions rudimentàries ben bé”.

Davant d’això les autoritats franquistes van instaurar un model obsessiu per forçar el màxim creixement a curt termini. La debilitat i la negligència de les administracions locals va generalitzar una pràctica urbanística fonamentada en el *laissez-faire*. Els plans urbanístics de l’època van ser constantment vulnerats pels plans parcials d’iniciativa privada i la planificació, més que per ordenar el creixement, va servir per legalitzar a *posteriori* una realitat urbanística ja existent (Carreras Quilis *et al.*, 1978; Cervera i Alonso de Medina, 1978; Esteban, 1978; ICC, 1994).

2.3.2. Les urbanitzacions turístiques: principals factors de localització

Les urbanitzacions turístiques compten amb factors de localització diferents dels de les zones urbanes convencionals, que en el seu moment van determinar la seva implantació.

Per una banda, la proximitat a la costa ja que segons autors com Carreras Quilis *et al.* (1978), Cals (1982), Barbaza (1988) i Fraguell (1994) aquest tipus d’assentaments, o bé se situaven al costat mateix de la platja, perquè els usuaris poguessin gaudir del bany o practicar els esports nàutics amb facilitat, o bé s’enfilaven pels sectors rocallosos a causa de l’important paper de les vistes al mar. Resulten clarificadores les paraules de Barbaza (1988, vol. II, p. 333): “la majoria de les urbanitzacions són al costat immediat del mar, a les mateixes platges, o bé als primers pendissos dels massissos costaners”. La importància de la proximitat al mar es veu incrementada en els càmpings. Segons Barbaza (1988, vol. II, p. 323): “han de comptar amb enormes espais oberts, amb arbres, si es pot, i cal que estiguin situats tant a prop del mar com sigui possible”.

Per una altra banda, l’estructura agrària (propietat i parcel·lari) preexistent ja que aquestes conversions del sòl rústic en sòl urbà, generalment, es feien en grans propietats, que eren comprades pel promotor o promogudes directament pels propietaris. És molt il·lustrativa l’explicació de Fraguell (1994, p. 151) sobre el procés d’implantació de la urbanització turística al

municipi de Roses, on es pot veure com cada operació respon a l'estratègia especuladora de propietaris de la terra i de promotors immobiliaris, que no són mai del municipi sinó que són de ciutat o estrangers. El resultat és una localització erràtica, realitzada independentment de la resta del territori, i on l'únic punt de relació és l'accés a la carretera més propera (Esteban, 1978).

2.3.3. Diversitat d'adaptacions a la costa i a l'interior

Aquest procés de transformació dels assentaments arran del turisme no es va produir de la mateixa manera als municipis de la costa i a l'interior. Els més afectats pel turisme van ser els quatre municipis costaners: Roses, Castelló d'Empúries, Sant Pere Pescador i l'Escala. Cada un d'ells té una configuració i unes característiques particulars.

Roses: on l'espai urbà s'ha estès seguint l'arc de la badia. Cap al sud-oest es troba la urbanització Santa Margarida, on proliferen els blocs d'apartaments. Cap a l'est, el continu urbà s'estén amb edificacions unifamiliars que s'enfilen pels sectors rocallosos del Puig-rom, la cala Canyelles, l'Almadrava, etc. (Fraguell, 1994).

Castelló d'Empúries: com s'assenyala a Cals (1987), Castelló d'Empúries, turísticament parlant, és sobretot Empuriabrava. Aixecada a l'estil de les marines nord-americanes, amb una xarxa de carrers i canals encreuats, és possiblement la urbanització de més envergadura de tot el litoral català. A l'estiu aconsegueix fàcilment els 35.000 residents, tot i que hi ha fonts que parlen d'ocupacions de 50.000 i 60.000 (Compte, 1976; Planas, 1987). Realitzada en terrenys propietat del marquès de Sant Mori, un dels integrants de la promotora *Ampuriabrava SA*, fou aprovada l'any 1966. Durant els setanta i els vuitanta s'hi produí un accelerat procés de construcció i venda, que no es va controlar ni per la promotora ni per l'Ajuntament. El resultat ha estat "un desenvolupament irregular i discontinu dels diversos sectors, amb l'existència d'espais buits al costat de blocs de pisos i apartaments" (Planas, 1987, p. 69).

Sant Pere Pescador: tot i que es podria pensar que és menys turístic, compta amb una notable capacitat d'allotjament (Cals, 1987), ja que el turisme s'hi va desenvolupar principalment en forma de càmpings. Els càmpings començaren a materialitzar-se a principis dels seixanta: l'any 1960 s'instal·laren *La Ànfora* i *La Gaviota*, el 1962 el càmping *El Río* i el 1968 el càmping *Las Dunas*. Actualment hi ha set establiments d'aquesta mena (Roig, 2002).

L'Escala: comptava amb una qualitat paisatgística molt remarcable, fonamentada en l'emplaçament i en el marcat caràcter de poble de pescadors; una qualitat paisatgística que ha desaparegut amb la proliferació de la urbanització, que hi ha conformat un extens teixit urbà continu, amb edificis de tipus

pantalla a primera línia i cases aïllades barrejades amb la superfície arbrada a l'interior (Badia, 1981).

Per la seva banda, els nuclis situats més a l'interior, lligats al manteniment de l'activitat agrícola, haurien seguit la seva tendència a la despoblació (Gifre, 2000; Nogué, 2000). Com ja assenyalava Barbaza (1988, vol. II, p. 421): “n’hi ha prou amb apartar-se tres o quatre quilòmetres, de vegades fins i tot menys, per trobar les formes i el ritme d’expansió normals de l’hàbitat tradicional”. El que s’ha produït en aquests nuclis és la presència de segones residències. És tracta d’un tipus “alternatiu” de turisme residencial que es basa, en gran part, en la rehabilitació d’habitatges situats dins el propi nucli urbà o de masos propers, amb la qual cosa es produeix un canvi d’ús del residencial principal al residencial secundari (Fraguell, 1994; Donaire *et al.*, 1997).

2.3.4. Els resultats del procés i els primers moviments d’oposició

Tots aquests processos van generar una sèrie de conseqüències perjudicials per a la societat, el territori i el medi que van ser l’origen de moviments populars d’oposició, i han estat objecte d’anàlisi per part d’un bon nombre d’autors (Carreras Quilis *et al.*, 1978; Cervera i Alonso de Medina, 1978; Esteban, 1978; Cals, 1982, 1987; Barbaza, 1988; Fraguell, 1994; ICC, 1994; Mundet, 2000; Nogué, 2000, 2005; Pié, 2005).

El principal resultat va ser la constitució d’un model territorial, al qual han fet referència autors com Cals (1982), Barbaza (1988) o Fraguell (1994), caracteritzat per dos tipus d’ocupació dels municipis costaners: per una banda, una ocupació de tipus continu, paral·lela a la línia de costa (Roses i l’Escala) i, per una altra, una ocupació en base a implantacions isolades en forma d’urbanitzacions o càmpings (Castelló d’Empúries i Sant Pere Pescador). Mentrestant, a l’interior, algunes urbanitzacions s’intercalen de forma esporàdica amb els assentaments de tipus tradicional. Aquest model territorial és el fruit d’un creixement turístic residencial que únicament amb les expectatives dels nuclis tradicionals no s’hauria arribat a produir (Esteban, 1978).

Les conseqüències de l’aparició d’aquesta gran massa urbanitzada a primera línia de mar es poden resumir en la destrucció i l’alteració del paisatge i l’equilibri ecològic, la transformació de l’estructura territorial, l’ocupació i la privatització del territori i la introducció de models arquitectònics forans, amb la conseqüent substitució i pèrdua de les formes arquitectòniques tradicionals. Una de les principals conseqüències prové de la diferenciació temporal amb què molt sovint es van fer els diferents estadis de la promoció: la parcel·lació, la urbanització i la construcció. Aquesta diferenciació, unida a la lògica especuladora, va fer que un nombre relativament elevat de parcel·les no s’arribessin a edificar, generant una sèrie de buits intersticials que contribueixen al caràcter dispers d’aquest paisatge urbà. Especialment

greu per als municipis és el fet de tenir teixits urbans sense articular i molt sovint degradats –per les dificultats de gestió i finançament–, ocupats per una desproporcionada població flotant durant la temporada alta i amb habitatges que romanen buits la major part de l'any configurant, com diu Nogué (2005, p. 115), “uns paisatges urbans desolats i de persianes baixades durant tres quartes parts de l'any”. Es tracta, a més, d'una estructura sovint desproveïda dels equipaments més bàsics, que acaba depenent dels nuclis urbans principals, la qual cosa obliga als que s'hi estan a realitzar quotidians desplaçaments cap al centre urbà. Com assenyala Esteban (1978, p. 22), “s'urbanitza –en algun cas fins i tot això es fa correctament– però no es fa ciutat”, ja que no hi ha darrera cap projecte d'organització col·lectiva i racional de l'espai, i “la juxtaposició dels assentaments residencials” es realitza en base a l'individualisme i la privatització.

Diferents estudis han analitzat els canvis en els usos i cobertes del sòl que van comportar aquests processos d'urbanització arran del turisme. Un primer treball sobre l'evolució dels usos del sòl a la zona –els resultats del qual es poden consultar a Breton i Romagosa (2002)– aporta una anàlisi dels canvis ocorreguts durant la segona meitat del segle xx a l'Alt Empordà. Els assentaments i els equipaments turístics haurien passat de no estar representats a la plana l'any 1957 a significar el 5,4% l'any 1994. Aquests assentaments, generalment, s'estableixen sobre espais que eren agraris. Un altre treball a tenir en compte és el realitzat per Nuell (2004), que analitza l'evolució experimentada entre 1957 i 1993 sobre trenta-dos municipis de la Costa Brava, de primera i segona línia. Segons les dades aportades, el procés de creixement urbanístic iniciat al període 1956-1974, experimenta un fort increment durant el període 1974-1993; un increment encara molt lligat al turisme, ja que són els municipis més turístics els que experimenten un major creixement. En la mateixa línia, segons els estudis de Serra *et al.* (2000, 2004), entre 1977 i 1993 la superfície urbanitzada a la plana de l'Alt Empordà pràcticament s'hauria doblat a costa de les pastures i els conreus herbacis. Per acabar, en un treball realitzat per Martí (2005), que es basa en la fotointerpretació de les fotografies aèries de 1956-57, 1977-80 i 2001-03 per a tota la Costa Brava –és a dir, els vint-i-dos municipis de la costa de Girona–, es pot comprovar com l'espai artificialitzat s'hauria incrementat exponencialment: l'any 1957 ocupava un 1,74% del total, l'any 1980 havia crescut fins al 7,94% i actualment ocupa el 13,28% del territori. El creixement d'aquests sectors s'hauria produït sobre de l'espai agrícola i les àrees de vegetació espontània.

Com a reacció contra els efectes del procés d'urbanització apareixen a mitjans dels setanta moviments populars que reclamen la protecció de territoris considerats emblemàtics, com ara les Gavarres, el cap de Creus, el Montgrí, el massís de Cadiretes o els aiguamolls de l'Empordà (Boada i Sargatal, 1978; Cals i Cervera, 1978). Dins d'aquest impuls reivindicatiu s'insereix el primer *Debat Costa Brava*, celebrat durant el 1976. L'esdeveniment havia de reunir representants d'un gran nombre de col·lec-

tius, entitats i organismes. Els objectius eren fer-se ressò de la inquietud popular pels problemes de la costa, analitzar les causes i processos que havien portat al seu estat i recollir aportacions per a un desenvolupament més racional. A les conclusions del Debat es van enumerar una sèrie de problemàtiques detectades i es va aportar un conjunt de propostes (AA.DD., 1978). No obstant això, problemes com la degradació dels nuclis històrics, la manca de serveis i infraestructures, els greus costos de l'excés de vials i l'abús de la fórmula de "ciutat-jardí" anys més tard encara segueixen vigents.

2.4. Les darreres tendències de transformació (1990-2005) i les recents respostes de la societat civil i l'administració

Recentment diversos autors han posat l'èmfasi en les darreres tendències –tant les associades a la redefinició del model turístic, com les relacionades amb els canvis en la dinàmica territorial–, que han desembocat en l'augment de la pressió que, al seu lloc, ha provocat la resposta de la societat civil i de l'administració.

2.4.1. L'augment de la pressió i el salt cap a la segona línia de costa

En primer lloc, cal posar l'èmfasi en l'augment de la pressió que s'ha experimentat des de mitjans dels noranta fins a l'actualitat, fixant-se en la crisi i redefinició del model turístic i en els canvis en la dinàmica general del territori (Donaire *et al.*, 1997; Gifre, 2000; Nogué, 2000; Mundet, 2000; Romagosa, 2001; Llurdés, 2002; Pavón, 2002; Calabuig, 2004; Fraguell, 2004; Valdunciel, 2004; Saló, 2004; Vicente i Gutiérrez, 2004; Donaire, 2005; Falgueras, 2005; Nogué, 2005; Oliver, 2005; Pié, 2005; Quer, 2005; Sabrià, 2005); uns processos que han desembocat en una nova etapa d'expansió de l'habitatge que sembla voler arribar a les més altes cotes de períodes anteriors i que ha portat a alguns autors a parlar del salt de l'ocupació cap a la segona línia de costa.

Als anys vuitanta, amb l'arribada dels ajuntaments democràtics i la restauració de la Generalitat, es va intentar reconduir la situació mitjançant la revisió del planejament urbanístic. Malgrat això, la dinàmica urbanística va continuar amb un intens ritme de la construcció i un elevat consum de sòl. Si bé amb l'actuació dels ajuntaments es van introduir millores a l'interior dels nuclis consolidats, el procés de creixement urbanístic va continuar perjudicant la relació equilibrada entre l'ús del territori i la preservació del medi i el paisatge. La construcció de segones residències als municipis costaners va continuar amb la seva massiva implantació. També es va produir un cert avanç de les urbanitzacions de segona residència cap als municipis de la segona línia (Cals, 1987).

A principis dels anys noranta es produeix una ruptura i el model turístic de masses comença a mostrar símptomes de saturació, especialment patents pel que fa a la disminució del nombre d'hotels, al manteniment del nombre de càmpings i a l'estancament de la construcció de segones residències (Donaire *et al.*, 1997; Mundet, 2000), tot i que amb els anys s'ha pogut comprovar amb l'estancament de la construcció era només temporal (Donaire, 2005; Oliver, 2005). Les causes més immediates de la crisi es poden trobar en l'aparició de nous destins turístics –amb un major grau d'exotisme i una millor relació qualitat-preu–, en l'obsolescència dels equipaments i en la dificultat de satisfer una demanda cada cop més exigent amb l'oferta complementària.

Deixant a banda aquests aspectes més específics, els indicis de crisi s'haurien d'inserir en les transformacions d'ordre general experimentades pel turisme i que configuren un canvi de model turístic, que posa en qüestió el turisme “tradicional”. Enfront del turisme fordista, massiu i estandarditzat, les noves formes es caracteritzen, *a priori*, per la recerca de la singularitat i la qualitat, i per un major respecte pel paisatge i el patrimoni tradicionals. Es dóna més valor a aspectes com les festes, les tradicions, els monuments, la gastronomia o l'artesania típiques, que es converteixen en grans atractius.

Davant d'aquesta situació, els municipis de la Costa Brava –i entre ells els de l'Alt Empordà– comencen a desenvolupar estratègies que intenten adaptar-se als canvis de la demanda, mirant de singularitzar l'oferta i aprofitar les seves particularitats per oferir un producte el més diferenciat possible. Es comença a apostar per elements que tradicionalment havien estat en un segon pla, com els valors naturals representats pel parc dels Aiguamolls (Romagosa, 2001), el patrimoni històric, artístic i cultural (els recursos monumentals de Figueres, les ruïnes d'Empúries o tot el relacionat amb la figura de Dalí), o l'organització d'esdeveniments gastronòmics, esportius o musicals (Donaire *et al.*, 1997; Calabuig, 2004; Donaire, 2005). Els esdeveniments lligats a la cultura i les tradicions adquireixen una especial preponderància, sobretot aquells que es basen en la teatralització i la conversió de l'espai urbà en un espai temàtic, com el Festival *Terra de Trobadors* (Castelló d'Empúries), sempre amb un important component d'espectacle. En la mateixa línia es troben els diferents tipus d'itineraris tematitzats, les visites guiades amb representacions i la tematització del propi espai urbà, amb la inserció de nous elements decoratius i noves menes de mobiliari urbà. També el desenvolupament del turisme rural, que “ha inclòs en el mapa turístic (...) els pobles i masos de l'Empordà” (Sabrià, 2005, p. 285). Tot i que la incorporació d'aquests recursos abans no considerats, més o menys propers a la costa, no ha arribat a substituir la de les platges, sí que ha esdevingut una oferta complementària. Malauradament, aquest esforç per millorar i singularitzar l'oferta turística no s'ha fet sota una acció coordinada. Com assenyala Calabuig (2004, p. 35), “es multipliquen els esdeveniments gastronòmics, musicals, tradicionals i el que volia ser una singularitat d'un lloc es converteix en habitual”.

Coincidint amb l'estancament del model turístic del litoral i l'inici d'aquests processos de reconversió, la comarca de l'Alt Empordà comença a experimentar canvis en les tendències demogràfiques (Nogué, 2000; Pavón, 2002; Quer, 2005), amb la reducció progressiva del flux migratori de la resta de l'Estat i l'augment de la mobilitat interna, molt relacionada amb l'evolució dels mercats de treball i de l'habitatge. Els municipis del litoral continuen amb un fort saldo migratori positiu, però alguns municipis de l'interior comencen a experimentar creixements significatius, entre altres qüestions, pel dinamisme en la producció residencial de baixa densitat relacionat amb l'evolució dels preus de l'habitatge (Vicente i Gutiérrez, 2004; Falgueras, 2005). En aquest sentit, es poden destacar quatre processos d'intensa incidència territorial:

Redefinició de la base econòmica: l'agricultura perd encara més pes i els serveis i la construcció augmenten de forma continuada. Per alguns autors, aquests canvis són fruit de l'accentuació de la dependència econòmica vers el turisme (Oliver, 2005). Altres, en canvi, hi volen veure una especialització en formes cada cop més allunyades del turisme "tradicional", i més relacionades amb el canvi en les centralitats del territori, que facilita l'aparició de nous espais d'oci i consum –els coneguts centres comercials– en llocs fins ara considerats perifèrics (Valdunciel, 2004; Nogué, 2005).

Augment de la mobilitat quotidiana: augmenten els fluxos de mobilitat obligada de caràcter laboral entre els diferents municipis; uns fluxos que es dirigeixen a la costa o a la capital comarcal i la seva rodalia. Mentrestant, els municipis amb un percentatge d'autocontenció laboral més baix són aquells amb un caràcter més agrícola (Nogué, 2000; Pavón, 2002; Falgueras, 2005).

Augment de la població flotant: es produeix la presència cada cop més destacada de poblacions d'origen estranger i assentament més o menys estable (Gifre, 2000; Nogué, 2000; Fraguell, 2004; Quer, 2005; Sabrià, 2005). Per una banda, immigrants de països del nord d'Europa, majoritàriament jubilats, que hi fixen la residència atrets pel clima o els avantatges fiscals. Per altra banda, augmenten els fluxos migratoris per motius econòmics, formats per població procedent de països subdesenvolupats que s'ocupen en els sectors agrícola, turístic i de la construcció.

Canvi de funció dels espais turístics: que adquireixen una creixent vocació residencial, amb la conversió de les segones en primeres residències, sovint esperonada pels ajuntaments, amb el que el turisme es va transformant en *residencialisme* (Fraguell, 2004; Donaire, 2005). Una tendència que sembla que augmentarà amb el TGV, el desdoblament de la N-II o les operacions de *Ryanair* a l'aeroport de Girona.

En aquest context es pot emmarcar la nova etapa d'expansió de l'habitatge que s'està desenvolupant des de mitjans de la dècada dels noranta (Saló, 2004; Vicente i Gutiérrez, 2004; Nogué, 2005; Oliver, 2005; Pié, 2005; Sabrià, 2005). Aquesta alça per alguns autors es troba molt relacionada amb la segona residència i el decantament de la major part de l'oferta turística cap a aquesta forma d'allotjament (Donaire, 2005; Oliver, 2005). En canvi, altres matisen més aquesta afirmació i, tot i que reconeixen que la puixança de la segona residència es manté, sobretot a la costa, defensen l'augment de la construcció dedicada al "joc del mercat immobiliari". Com assenyala Pié (2005, p. 66), el mercat immobiliari d'aquestes àrees funciona segons unes lògiques cada cop "més semblants a les de les àrees metropolitanes". Aquest augment de la pressió ha portat a parlar del salt de la urbanització cap a la segona línia de costa. No obstant això, mentre que per uns autors s'estaria produint una clara extensió de la construcció de segones residències (Saló, 2004; Oliver, 2005; Sabrià, 2005). Per altres, tot i que també s'hi construeixen segones residències, l'augment de la construcció als municipis de segona línia no es pot inferir d'un creixement que, per saturació de la costa, es desvia cap a l'interior, ja que es construeix més a l'interior, però es continua construint molt a la costa. Segons aquests autors, la barreja és especialment patent en el cas de l'Alt Empordà, on es pot observar com "una segona línia costanera emergeix amb força, influïda tant per la segona residència com (...) per l'estructuració d'una incipient urbanització difusa" (Vicente i Gutiérrez, 2004, p. 25).

2.4.2. L'actual resposta de la societat civil i l'administració: plataformes de defensa i planificació territorial

La conjunció d'aquests processos ha desembocat en el que ha estat qualificat per Nogué (2005, p.115) com "un dels períodes més negres de la nostra història pel que fa a l'esquarterament del territori i a la degradació del paisatge". Sobretot darrerament, quan "s'han detectat [pressions urbanístiques] en poblets de l'Alt i del Baix Empordà (Pau, Sant Mori) situats a pocs quilòmetres de la costa –i que han disparat totes les alarmes–".

Aquestes pressions han generat un esclat de la conflictivitat territorial, que s'ha materialitzat en l'aparició de les anomenades "plataformes en defensa del territori i el paisatge"; uns moviments que es caracteritzen per tenir una base social molt ampla, i per mantenir un discurs basat en la defensa de la qualitat ambiental i paisatgística i la sostenibilitat (Nogué, 2005). El cas més conegut i paradigmàtic ha estat el *Salvem l'Empordà* que ha vist recompensats els seus esforços amb l'aturament de diversos projectes, algun d'ells força emblemàtic. En consonància amb aquest impuls cal destacar la celebració d'un nou *Debat Costa Brava* que, en la línia del que s'havia celebrat trenta anys abans, havia de reunir a professionals, a representants de col·lectius i entitats i a particulars. En definitiva, una nova oportunitat per a

reflexionar sobre l'evolució territorial, el desenvolupament urbanístic i el model turístic de la Costa Brava. A les conclusions generals, elaborades per Cals (2005), es constata la permanència i l'agreujament d'alguns dels problemes detectats als setanta i l'aparició d'altres de nous. Es fa referència a la forta pressió urbanitzadora que s'hauria de fer front amb un urbanisme de contenció i restitució. Tanmateix, preocupa la pèrdua de qualitat del paisatge exterior als nuclis, que es va malmetent amb edificacions aïllades o dipòsits de deixalles, raó per la qual caldria una gestió paisatgística del conjunt del territori.

Entre les principals demandes de la plataforma *Salvem l'Empordà*, també recollida en el *Debat Costa Brava*, es trobava la redacció d'un pla director. Deixant de banda altres consideracions de caire polític, sembla clar que les pressions de la ciutadania han incidit en l'actuació de les administracions, en aquest cas la Generalitat, que ha engegat un ambiciós programa de planificació territorial. En aquest sentit, són encara ben recents els processos del *Pla Director del Sistema Costaner* i del *Pla Territorial de l'Empordà*:

El Pla Director del Sistema Urbanístic Costaner: protegeix els espais costaners que no han sofert encara una transformació urbanística significativa. Per fer-ho, promou la revisió i la regulació d'aquells espais que estan classificats com a sòl no urbanitzable i com a sòl urbanitzable no delimitat, dins d'una franja de 500 metres des de la costa, amb la classificació com a "sòl no urbanitzable costaner" (DPTOP, 2004).

El Pla Territorial de l'Empordà: desenvolupa les seves propostes a partir de tres sistemes: el d'espais oberts, el d'assentaments i el d'infraestructures. Les directrius que es marquen sobre el sistema d'assentaments tenen l'objectiu de potenciar les localitzacions de més aptitud, fomentar la mixtura d'usos i evitar la dispersió d'edificacions pel territori. Els creixements residencials hauran de garantir la continuïtat i l'articulació amb els nuclis urbans consolidats, amb una configuració que faciliti la compacitat i la convivència d'usos. La provisió de nous habitatges principals es podrà fer en edificis de nova planta, en sòls ja classificats com a urbanitzables, però també per la conversió dels habitatges secundaris (DPTOP, 2005).

3. Conclusions

Com s'ha pogut comprovar al llarg d'aquestes pàgines, existeix una rica literatura sobre els processos de transformació territorial i urbanística a la Costa Brava i a l'Alt Empordà.

A través de les aportacions dels diversos autors s'ha pogut resseguir l'evolució dels assentaments tradicionals, que s'hauria realitzat molt condicionada pels aspectes físics del territori i de forma molt paral·lela als avenços de les activitats agràries o d'altres circumstàncies més específiques com la importància de la pesca o la navegació.

De la mateixa manera, s'ha vist com als anys cinquanta es produeix la irrupció del turisme, que va modificar profundament tant les activitats i els estils de vida preexistents, com la configuració del territori i la fesomia del paisatge. El turisme va significar, primer, la densificació dels teixits urbans, per a causar, posteriorment, l'aparició d'extensos i inconnexos creixements; unes vegades a continuació dels nuclis urbans, unes altres en terrenys allunyats, sempre en base a factors com la proximitat a la costa o l'estructura agrària preexistent. Així mateix, s'ha pogut veure com els més afectats per aquestes dinàmiques eren els municipis de la costa, mentre que els situats més a l'interior en quedaven aparentment al marge. El resultat del procés fou la constitució d'una estructura caracteritzada per dos tipus d'ocupació dels municipis costaners: una ocupació de tipus continu i paral·lela a la costa i una en base a implantacions que, tot i que de vegades són de gran envergadura, es troben més isolades. Aquesta situació va ser motiu, ja als anys setanta, de l'aparició de moltes veus –reunides en el primer *Debat Costa Brava*– que es van alçar en contra d'aquest procés d'ocupació per la urbanització, amb efectes negatius tant sobre el paisatge com sobre el medi, transformador de l'estructura territorial preexistent i depredador amb els models arquitectònics populars. Un model d'ocupació que urbanitzava, però que no feia ciutat.

En darrer terme, s'ha pogut veure com les aportacions més recents posaven l'èmfasi en la continuació de l'ocupació del territori per la segona residència, però també en l'aparició de noves dinàmiques: l'augment de les migracions per motius residencials, l'augment de les mobilitats obligades de caràcter laboral, l'augment de la presència de poblacions flotants amb diversos orígens i motivacions, el canvi de funcions dels espais turístics o l'aparició de noves ofertes turístiques complementàries; unes noves dinàmiques relligades amb la crisi del model turístic tradicional i amb les noves pautes socioeconòmiques que es despleguen sobre el territori, i que venen a sumar-se a la “tradicional” pressió de la segona residència.

En definitiva, el seguiment dels estudis sobre la transformació dels assentaments a la plana de l'Alt Empordà ha servit per conèixer aspectes com l'evolució tradicional dels assentaments, la irrupció del turisme i la seva empremta sobre el territori o les darreres dinàmiques territorials. L'estudi d'aquestes aportacions constitueix una excel·lent base per a abordar una posterior anàlisi de tipus empíric sobre aquest territori i aquest paisatge tan característics i alhora tan singulars dins el litoral català.

4. Bibliografia

- AA.DD. (1978). *Debat Costa Brava*. Girona: Cambra de Comerç i Indústria.
- BADIA, Joan (1981). *L'Alt Empordà*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- BARBAZA, Yvette (1981). *El paisatge humà de la Costa Brava*. Barcelona: Edicions 62 (edició original en francès, 1966).
- BLASI, Pere (1954). *Les terres catalanes*. Barcelona: Aymà.
- BOADA, Martí; SARGATAL, Jordi (1978). "Els Aiguamolls de l'Empordà reserva necessària". A: *Debat Costa Brava*. Girona: Cambra de Comerç i Indústria, p. 123-127.
- BOTET, Joaquím (1909?). *Província de Gerona*. Barcelona: Albert Martín.
- BRETON, Françoise; ROMAGOSA, Francesc (2002). "L'evolució dels principals usos del sòl (1957-1994) a través de la fotografia aèria". A: RIBAS, Anna; SAURÍ, David [ed.]. *Canvis socioambientals a l'Alt Empordà (1950-2000)*. Girona: Universitat de Girona, p. 191-200.
- CALABUIG, Salvador (2004). "La competència entre els municipis de la Costa Brava: cooperar i competir". *Revista de Girona* [Girona], núm. 224, p. 262-267.
- CALS, Joan (1982). *La Costa Brava i el turisme*. Barcelona: Kapel.
- CALS, Joan [dir.] (1987). *L'Alt Empordà*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya.
- CALS, Joan (2005). "Debat final (conclusions generals)". A: *Debat Costa Brava. Congrès: Un futur sostenible*. Girona: COAC, p. 374-379.
- CALS, Joan; CERVERA, Benet (1978). "Els parcs naturals en l'ordenació de les comarques gironines del litoral". A: *Debat Costa Brava*. Girona: Cambra de Comerç i Indústria, p. 27-29.
- CARRERAS QUILIS, Josep Maria; ESTEBAN, Juli; FONT, Antoni; MONTERO, J. (1978). "Planificació urbana i ciutats turístiques: alguns problemes". A: *Debat Costa Brava*. Girona: Cambra de Comerç i Indústria, p. 39-40.
- CERVERA, Benet; ALONSO DE MEDINA, Maria Assumpció (1978). "La planificació urbanística a la Costa Brava i la seva repercussió arquitectònica". A: *Debat Costa Brava*. Girona: Cambra de Comerç i Indústria, p. 13-16.
- COMPTE, Albert (1963-64). "El Alto Ampurdán". *Pirineos* [Saragossa], núm. 66-67, p. 5-284.
- COMPTE, Albert (1964). "L'Empordà". A: SOLÉ SABARÍS, Lluís. [dir.]. *Geografia de Catalunya*. Barcelona: Aedos, vol. II, p. 305-330.
- COMPTE, Albert (1976). *Geografía urbana de Castelló d'Empúries*. Figueres: Institut d'Estudis Empordanesos.
- CUADRADO, Sergi (2005). *Transformacions recents a la ciutat dispersa: noves formes urbanes a la plana de l'Alt Empordà*. Bellaterra: UAB (treball de recerca inèdit).

- DONAIRE, Josep Antoni (2005). "La lògica espacial del turisme a la Costa Brava". A: *Debat Costa Brava. Congrés: Un futur sostenible*. Girona: COAC, p. 218-225.
- DONAIRE, Josep Antoni; FRAGUELL, Rosa Maria; MUNDET, Lluís (1997). "La Costa Brava ante los nuevos retos del turismo". *Estudios Turísticos* [Madrid], núm. 133, p. 77-96.
- DPTOP (2004). *Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- DPTOP (2005). *Pla Territorial de l'Empordà*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ESTEBAN, Juli (1978). "Acció urbanitzadora a la Costa Brava". A: *Debat Costa Brava*. Girona: Cambra de Comerç i Indústria, p. 17-25.
- FÀBREGAS, Esteve (1970). *Vint anys de turisme a la Costa Brava 1950-1970. Cara i creu d'una època divertida*. Barcelona: Selecta.
- FALGUERAS, Joan (2005). "Com es construeix amb habitatges". *Revista de Girona* [Girona], núm. 230, p. 72-79 (dossier: l'àrea urbana de Figueres).
- FRAGUELL, Rosa Maria (1994). *Turisme residencial i territori (la segona residència a la regió de Girona)*. Girona: L'Eix Editorial.
- FRAGUELL, Rosa Maria (2004). "Turisme de litoral de Catalunya. La pressió de la segona residència". A: *Congrés de turisme de Catalunya* (www.congresturisme.com).
- GIFRE, Pere [coord.] (2000). *Història de l'Alt Empordà*. Girona: Diputació de Girona, p. 655-661 i 667-683.
- ICC (1994). *Atles urbanístic de la Costa Brava de Catalunya*. Barcelona: ICC.
- IGLÉSIES, Josep (1958). "Geografia urbana". A: SOLÉ SABARÍS, Lluís [dir.]. *Geografia de Catalunya*. Barcelona: Aedos, vol. I, p. 599-626.
- LLOBET, Salvador (1958). "La casa rural". A: SOLÉ SABARÍS, Lluís [dir.]. *Geografia de Catalunya*, Barcelona: Aedos, vol. I, p. 481-498.
- LLURDÉS, Joan Carles (2002). "Els canvis en el sector turístic". A: RIBAS, Anna; SAURÍ, David [ed.]. *Canvis socioambientals a l'Alt Empordà (1950-2000)*. Girona: Universitat de Girona, p. 103-121.
- MARTÍ, Carolina (2005). *La transformació del paisatge litoral de la Costa Brava: Anàlisi de l'evolució (1956-2003), diagnòsi de l'estat actual i prognòsi de futur*. Girona: Universitat de Girona (www.tdx.cbuc.es).
- MUNDET, Lluís (2000). "De l'estiueig dels forasters a la invasió dels visitants". *Revista de Girona* [Girona], núm. 200, p. 107-116.
- NOGUÉ, Joan [dir.] (2000). *Atles de l'Alt Empordà*. Barcelona: ICC.
- NOGUÉ, Joan (2005). "La transformació del territori i del paisatge de la Costa Brava (1956-2003). Situació actual i propostes d'actuació". A: *Debat Costa Brava. Congrés: Un futur sostenible*, Girona: COAC, p. 88-121.
- NUELL, Helga (2004). "Evolució dels usos del sòl a la Costa Brava 1957-96". A: *Debat Costa Brava. Congrés: Un futur sostenible* (www.debatcostabrava.org).

- OLIVER, Josep (2005). "El model turístic de la Costa Brava a l'inici del S. XXI: estació d'enllaç o final d'etapa?". A: *Debat Costa Brava. Congrès: Un futur sostenible*. Girona: COAC, p. 246-277.
- PAVÓN, David (2002). "Els canvis demogràfics". A: RIBAS, Anna; SAURÍ, David [ed.]. *Canvis socioambientals a l'Alt Empordà (1950-2000)*. Girona: Universitat de Girona, p. 45-67.
- PI SUNYER, Carles (1976). *Una interpretació de l'Empordà*. Barcelona: Destino.
- PIÉ, Ricard (2005). "Ara toca fer ciutat". A: *Debat Costa Brava. Congrès: Un futur sostenible*. Girona: COAC, p. 50-87.
- PLA, Josep (1948). *Guía de la Costa Brava*. Barcelona: Destino.
- PLANAS, Miquel (1978). *Castelló d'Empúries*. Girona: Diputació de Girona.
- QUER, Josep (2005). "Les dinàmiques demogràfiques i el mercat de treball". *Revista de Girona* [Girona], núm. 230, p. 60-65 (dossier: l'àrea urbana de Figueres).
- ROIG, Marisa (2002). *Sant Pere Pescador*. Girona: Diputació de Girona
- ROMAGOSA, Francesc (2001). "Els aiguamolls de l'Empordà: de la destrucció a la protecció i l'ús turístic". *Estudis de Turisme de Catalunya* [Barcelona], núm. 9, p. 11-15.
- SABRIÀ, Martí (2005). "La recerca del reequilibri en l'oferta turística de la Costa Brava". A: *Debat Costa Brava. Congrès: Un futur sostenible*. Girona: COAC, p. 278-295.
- SALÓ, Albert (2004). "Les segones residències: anàlisi específica per a la Costa Brava". *Revista de Girona* [Girona], núm. 225, p. 494-499.
- SERRA, Pere; PONS, Xavier; SAURÍ, David (2000). "Anàlisi d'usos del sòl a la plana de l'Alt Empordà i la seva localització a través de la teledetecció (1977-1993)". *Documents d'Anàlisi Geogràfica* [Bellaterra], núm. 36, p. 63-89.
- SERRA, Pere; SAURÍ, David; PONS, Xavier (2004). "Evolució del paisatge agrari de l'Alt Empordà a través de la teledetecció i d'índexs paisatgístics". *Treballs de la Societat Catalana de Geografia* [Barcelona], núm. 57, p. 237-256.
- VALDUNCIEL, Juli (2004). "Costa Brava sud (1985-2001). La dinàmica accelerada de les transformacions en la realitat urbana". A: *Debat Costa Brava. Congrès: Un futur sostenible* (www.debatcostabrava.org).
- VICENTE, Joan; GUTIÉRREZ, Obdúlia (2004). "La construcció d'habitatge a la demarcació de Girona, 1987-2003". *La Punxa* [Girona], núm. 36, p. 6-54.